

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

СТАРОКОМЬ Євген Григорович

ФОРМУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНОЇ СКЛАДОВОЇ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У МАЙБУТ-
НІХ ОБЩЕРІВ

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна
і вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1993.

46 28.112
Дисертація являється рукописом.

Робота виконана в Інституті психології Академії педагогічних наук України

Науковий керівник: Заслужений діяч науки і техніки України, доктор психологічних наук, професор
Ложкін Георгій Володимирович

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Максименко С.Д.

кандидат педагогічних наук Прокоф'єв В.М.

Ведуча організація: Військовий інститут управління і зв'язку

Захист дисертації відбудеться 25 жовтня 1993 року об 11.00
годині на засіданні спеціалізованої ради К.113.04.01 в Інституті
психології АПН України за адресою:

252033, м.Київ-33, вул.Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
психології АПН України.

Автореферат розіслано 25 вересня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат психологічних наук

М.І.АЛЕКСЄВА

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00802719 (R)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність проблеми. Однією із закономірностей загально-го розвитку являється нерозривне збільшення обсягу і складності завдань навчання та виховання людей.

Науково-технічний прогрес, швидкий ріст анань пред"являють високі вимоги до підготовки висококваліфікованих спеціалістів та формування у них професійних рис, необхідних для досягнення успіхів у вирішенні завдань, що виникають перед ними. Ця загальна закономірність проявляється і у військовій службі офіцера.

Для того, щоб керувати всіма сторонами навчання і виховання, бойовою, гуманітарною і психологічною підготовкою особового складу підрозділу, командира необхідно поєднувати в собі риси кваліфікованого військового спеціаліста, педагога та організатора.

Досліджувана проблема - формування інтерактивної складової професійного спілкування у майбутніх офіцерів - знаходиться на перехресті декількох сучасних наукових напрямів військової, інженерної, педагогічної та управлінської психології.

До них відносяться дослідження, які вивчають психолого-педагогічні основи діяльності командира, психологічні закони управління військами, психологічні проблеми, пов"язані з підготовкою курсантів до служби у військах, закономірності впровадження у військових колективах атмосфери співробітництва і успішності взаємодії. В центрі уваги вчених знаходяться питання, пов"язані з формуванням особистості офіцера. Розробка означених проблем розпочата і успішно ведеться рядом дослідників: А.П.Андрєєв, П.К.Алтухов, А.В.Барабаншиков, В.І.Бичков, М.І.Д"яченко, В.Г.Звягінцев, І.А.Кандибович, В.І.Ковальов, М.П.Коробейніков, Б.В.Кулагін, Г.В.Ложкін, Я.В. Подоляк, Ф.П.Тонкіх, А.С.Тривченко та інші.

Настала необхідність узагальнити ці дослідження і використати отримані в них дані для аналізу професійного спілкування офіцера взагалі і його інтерактивної складової зокрема. Важливість цих проблем диктується задачею підвищення ефективності діяльності офіцера в сучасних умовах розбудови Збройних Сил України, поскільки ставиться питання не про трансформацію старих військових структур, а побудову принципово нової військової організації. Для її успішного функціонування необхідно створити якісно новий офіцерський корпус, здатний забезпечити безконфліктне, ненасильницьке вирішення проблем, що виникають в військових колективах, побудову ненасильницьких соціальних відносин і нерепресивного спілкування поміж військовослужбовцями.

В зв'язку з руйнуванням багатьох форм діяльності, стереотипів і догм традиційні силові ієрархічні відносини і в Збройних Силах України ускладнюються.

В цих умовах успіх буде супутником офіцера, що вміє впливати на підлеглих не вдаючись до прямих наказів, а діючи на них багатством свого комунікативного репертуару.

Особливо важливим здається в цьому зв'язку вивчення процесу підготовки майбутнього офіцера до спілкування з підлеглими на "суб"ект-суб"ектному", "суб"ект-об"ектному" рівні і поєднанні індивідуальних зусиль в конкретних формах спільної діяльності в рамках суворої регламентації життя, служби і спілкування.

Поскілки професійне спілкування офіцера характеризується з однієї сторони як авторитарно-монологічне, а з другої - покликане найбільш повно реалізувати суб"ект-суб"ектну природу педагогічного процесу, то розробка конкретних рекомендацій по формуванню і корекції у майбутніх офіцерів інтерактивної складової

професійного спілкування, як в ході навчання в училищі, так і в процесі самоосвіти має важливе значення.

Використання теоретичних висновків Г.М.Андрієвої, А.А.Бодаєва, Л.С.Виготського, А.Н.Леонт'єва, А.А.Леонт'єва, Б.Т.Ломова, Н.М.Обозова, А.В.Петрівського, А.Ц.Хараш, Ф.П.Тонкіх для виявлення і вивчення психологічної структури, механізмів і закономірностей функціонування інтерактивної складової професійного спілкування офіцера—актуальне завдання військової психології.

В роботах, присвячених питанням дослідження психолого-педагогічних оснoв підготовки курсанта до виконання функцій офіцера /А.В.Барабанников, В.І. Вдовик, А.Д.Глоточкин, Н.Ф.Феденко, Г.А.Давидов, Л.Ф.Мелезник, В.Н.Ковальов, М.І.Д'яченко/, найменше всього розроблено залишається підготовка курсантів до професійного спілкування і вироблення загальної стратегії взаємодій при вирішенні різних службових завдань.

Теоретична і практична значущість поставлених проблем, їх недостатня розробка визначили вибір теми дослідження і її актуальність.

Об'єкт дослідження: Інтерактивна складова професійного спілкування офіцерів Військ ППО;

Предмет дослідження: Динаміка формування у курсантів військових училищ Військ ППО інтерактивних компонентів професійного спілкування.

Мета дослідження: Вивчення інтерактивних компонентів професійного спілкування офіцерів і їх характеристик, виявлення особливостей інтерактивної складової професійного спілкування курсантів з подальшим визначенням шляхів їх корекції в ході професійної підготовки в вузі.

У зв'язку з цим були поставлені слідуючі задачі дослідження:

1. Вивчити професійні особливості діяльності і спілкування офіцера Військ ІШО і їх вплив на учасників взаємодії.
2. Провести компонентний аналіз інтерактивної складової професійного спілкування офіцера і виявити психологічні характеристики компонентів.
3. Дослідити динаміку формування інтерактивних компонентів професійного спілкування майбутніх офіцерів в різні періоди навчання в училищі.
4. Виявити шляхи корекції інтерактивних компонентів професійного спілкування майбутніх офіцерів в умовах спеціально організованого педагогічного впливу.

Гіпотези дослідження:

1. Інтерактивна складова професійного спілкування офіцера детермінується особливостями і умовами службової діяльності, які пред'являють певні вимоги до особистості учасників взаємодії.
2. Інтерактивна складова професійного спілкування офіцера може бути описана за допомогою поведінкових компонентів та особистісних характеристик.
3. Формування інтерактивної складової професійного спілкування майбутніх офіцерів відбувається в процесі їх підготовки до реалізації функцій офіцера шляхом розвитку умінь і навичок курсантів організувати взаємодії у вирішенні учбових і службових задач, надбання навичок виховної роботи і управління підрозділами.
4. Для усунення негативного впливу ряду факторів, існуючих в системі підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності, необхідно спеціально передбачити навчальні і методичні заходи по вивченню спілкування.

Методологічна основа дослідження. Загальнонаукова методологія системного аналізу спілкування і взаємодії А.А.Бодалева, Б.Ф.Ломова, А.А.Леонтьєва, В.А.Кан-Каліка, А.В.Киричука, А.Г.Ковальова, а також праці А.В.Барбанцкіова, А.Д.Глоточкіна, Г.А.Давчдова, М.І.Д"яченко, Л.Ф.Желєзняка.

Для вирішення поставлених задач основними методами були теоретичний аналіз, психолого-педагогічний експеримент, включаючий констатуючий і формуючий етапи. В процесі проведення експерименту використовувалося спостереження, анкетування, опитування, тестування, бесіда, аналіз педагогічних ситуацій. Досліджуючи психологічні можливості вдосконалення інтерактивних компонентів професійного спілкування офіцера використовувались активні методи підготовки до спілкування /рольові ігри, дискусії, аналіз педагогічних і професійних ситуацій, тренінги/ і організація самовиховання основних психолого-педагогічних якостей для ефективного спілкування.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше об'єктом дослідження вибрано інтерактивну складову професійного спілкування офіцера Військ ППО, розробці сукупності психологічних компонентів, дозволяючих комплексно характеризувати інтерактивну складову професійного спілкування офіцера, поєднуючи особистісний і поведінковий аспект проблеми; проаналізована підготовка майбутніх офіцерів до професійного спілкування в вищих військових училищах ППО, доказана можливість і необхідність корекції психологічних складових професійного спілкування майбутнього офіцера в ході спеціально організованого навчання спілкування у специфічних умовах життя, навчання і служби курсантів.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що виявлені поведінкові компоненти професійного спілкування офіцера і установлені їх зв'язки з особистісними характеристиками, одержані дані

про закономірності формування інтерактивних компонентів професійного спілкування офіцера, дозволяють збагатити знання про комунікативну діяльність військовослужбовців; розроблені рекомендації дозволяють здійснити корекцію сфери професійного спілкування офіцера; виявлено, що існуюча система підготовки майбутніх офіцерів до професійного спілкування реалізується переважно на операціональному, а не на мотиваційно-розумовому рівні і в найменшій мірі особистісно включає курсанта в процес спілкування.

Надійність і достовірність дослідження забезпечувались використанням методик, частково перекриваючих і доповнюючих одна одну. Експериментальні дані піддавались статистичній обробці і якісній інтерпретації.

Практичне значення дослідження. Одержані результати можуть бути використані при організації навчальної і виховної роботи в вузах МО України. Розроблена восьмикомпонентна модель інтерактивної складової професійного спілкування офіцера дозволяє чітко фіксувати і коротко описувати особливості системи спілкування офіцерів в процесі взаємодій і здійснювати її корекцію, як в ході індивідуальної роботи, так і використовуючи групові методи підготовки. Методика, основні положення дисертації можуть знайти застосування при корекції репресивного професійного спілкування офіцера і використовуватись для безконфліктного і ненасильницького вирішення проблем, які виникають у військових колективах.

Апробація результатів дисертаційного дослідження

По темі дисертації автор виступив на науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю Білоруського політехнічного інституту /1991 м.Мінськ/, міжвузівській науково-практичній конференції

/1992 м.Київ/, УІ і УП науково-методичних конференціях Житомирського ВВУРЕ ШПО /1991-1993 м.Житомир/. Матеріали дисертації покладені в основу методичних рекомендацій командирам курсантських підрозділів та викладачам вищих військових закладів.

На захист виносяться:

1. Структура інтерактивної складової професійного спілкування офіцера може бути описана за допомогою компонентів; лідирування, домінування, дистантність, відчуження, підлеглість, конформність, співробітництво, співчуття, кожний із них може знаходитись на одному із п'яти рівнів розвитку і описуватись особистісними характеристиками;
2. Направленість інтерактивної складової професійного спілкування офіцера залежить від ієрархії компонентів і їх характеристик, описуючих структуру спілкування офіцера в професійному середовищі;
3. Психологічні характеристики професійного спілкування курсантів вищих військових училищ формуються в процесі їх підготовки до діяльності офіцера переважно на операціональнім і в меншій мірі на мотиваційно-розумовому рівні, що призводить до переструктурування компонентів і їх характеристик в період адаптації молодих офіцерів до умов військ;
4. Рекомендації по вдосконаленню рівня соціально-психологічної компетентності в спілкуванні методом самовиховання і активного групового навчання.

Основний зміст роботи.

У вступові визначається актуальність дослідження та його мета, об'єкт, предмет, формуються задачі і гіпотези дослідження,

розкривається наукова новизна, теоретична і практична значимість дисертації, представлені положення винесені на захист, приводяться відомості про їх апробацію.

Першу главу: "Особливості діяльності офіцера ППО як детермінанти інтерактивної складової професійного спілкування" присвячено аналізу специфіки професійної діяльності і умов, що оптимізують спілкування офіцера, виявленню спектра психолого-педагогічних якостей командира, що реалізуються в процесі взаємодії на різних ієрархічних рівнях спілкування. Визначаються інтерактивні компоненти професійного спілкування і їх особистісні характеристики.

До числа особливостей професійної діяльності офіцера слід віднести: своєрідність мети і результатів /керівництво підлеглими в бою, підвищення бойової готовності підрозділу, навчання і виховання підлеглих, розгром ворога/; особливий характер об'єкта діяльності /люди, військова техніка/; сувора регламентація /визначається законами, статутами, настановами, інструкціями, наказами, розпорядженнями/; особливі засоби діяльності /зброя, мовні засоби, радіоелектронні пристрої, датчики, індикатори, сигналізатори, пристрої комутації/; інтенсивність функціонування психіки і високе інтелектуальне напруження в ході здійснення функцій діяльності.

Оскільки особистість - це суб'єкт діяльності, то для вивчення психіки і рис особистості офіцера військ ППО необхідно проаналізувати специфічні особливості його професійної діяльності.

Розглядається вплив на особистість офіцера Військ ППО ряду специфічних умов служби: тісна взаємодія з підлеглими, робота в одних кабінах, колективність комплексів Військ ППО, надзвичайна відповідальність за результати особистих дій в процесі бойового

чергування, труднощі управління боєм, викликані неможливістю особистого безпосереднього спостереження за обстановкою, жорсткий ліміт часу на виконання більшості процесів управління.

Для досягнення мети дослідження представлялось вкрай важливим дослідити механізм взаємовпливу спілкування і діяльності через проміжну опосередковану ланку, якою є особистість.

В дослідженні розглядаються необхідні офіцеру уміння і особистісні якості для встановлення відносин співробітництва з можливими учасниками спілкування /начальники, підлеглі, колеги/, а також особливості і деякі умови опосередкованого спілкування за допомогою технічних засобів і службових документів.

Аналіз діяльності і спілкування офіцера Військ ІПО дозволили визначити, що воно органічно поєднує в собі протилежності, монолог і діалог, авторитаризм і демократизм. Причому авторитарний монолог в спільній діяльності, особливо в таких її формах, як управління боєм, бойове чергування, караульна, гарнізонна і внутрішня служби, не руйнує можливість спільної взаємодії, а навпаки, виступає її основою і стержнем, забезпечує найвищу ефективність діяльності.

В той же час в навчальній і виховній діяльності, суб'єкт-суб'єктні відношення, довірливо-діалогічний стиль педагогічного спілкування виступають умовою і засобами забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в підрозділі.

Спілкування офіцера Військ ІПО виступає засобом і способом діяльності, а сама діяльність будується на законах спілкування.

Для успішного виконання функціональних обов'язків офіцеру необхідно майстерно володіти широким спектром умінь, організовувати ефективну спільну діяльність за допомогою конкретних особистісних якостей, які і стають основою інтерактивної складової його професійного спілкування.

Завдання компонентного аналізу інтерактивної складової професійного спілкування офіцера /ІСПСО/ вирішувалося за допомогою групи експертів загальною кількістю 300 чоловік /курсанти випускних курсів, командири курсантських підрозділів, офіцери військових частин, викладачі вищих військових училищ/, які повинні були назвати особистісні якості, які позитивно і негативно впливають на взаємовідносини в процесі діяльності. Окремо виявлялись уміння детермінуючі стиль і ефективність взаємодії.

На другому етапі дослідження отримані результати піддавались аналізу й групуванню для структурування всієї сукупності характеристик по групах якостей і умінь, що виражають головні тенденції поведінки офіцера в професійному спілкуванні при спільній діяльності і мають становити зміст інтерактивної складової професійного спілкування офіцера.

Таких тенденцій виявлено шість: лідирування, підлеглість, конфліктність, залежність, домінування, співробітництво.

Лінія поведінки офіцера зумовлена потребами, що реалізуються в процесі спільної діяльності і спілкування, по виробленню єдиної стратегії взаємодії, яка показує відношення до партнерів по спілкуванню і називається інтерактивним компонентом професійного спілкування.

Методикою для адекватного виявлення ІСПСО і оцінки їх рівневих і змістовних сторін була вибрана інтерперсональна методика Т.Лірі, маюча 128 висловлювань-характеристик, що торкаються якостей особистості і її спілкування.

Вона має однозначно інтерпретувему структуру, виражає найбільші суттєві і стійкі параметри спілкування, надійно диференціює виділені компоненти професійного спілкування, достатньо компактна і проста в використанні. Таким чином для подальшого дослідження

вибрані слідуючі ІСПСО: лідирування, дистантність, відчуження, підлеглість, залежність, співробітництво, співчуття.

Друга глава "Динаміка формування інтерактивних компонентів професійного спілкування у майбутніх офіцерів" присвячена аналізу результатів констатувчого дослідження, мета якого полягає в побудові гіпотетичної моделі ІСПСО, вивченні загальних тенденцій формування компонентів ІСПС випускників.

Перша задача вирішувалася за допомогою опитування експертів. В результаті обробки анкет виявлено, що існує різниця: в розумінні вираженості компонентів і характеристик ІСПСО у різних груп експертів /курсанти, виладачі, офіцери військ, командири курсантських підрозділів/ при загальній тенденції співпадання профілю гіпотетичної моделі.

Гіпотетичний компонент "лідирування" займає головне положення і повинен бути провідним в процесі професійної діяльності, характеризуючи при цьому спілкування з точки зору розпорядничої функції. Найбільш значними характеристиками, що визначають його величину /67,45 бала/, виявлені: "користується повагою", "має талант керівника", "прагне до успіху", "вміє настояти на своєму", "вміє подобатись", "вміє розпоряджатися, наказувати". Головним, на думку обстежених, повинно бути уміння офіцера позитивно сприйматися підлеглим і створювати доброзичливий фон здійснення розпорядничої і організаційної діяльності.

Гіпотетичний компонент "домінування" займає п'яте місце в структурі гіпотетичної моделі ІСПСО. Всі опитувані вважають, що незалежність буде досягаться за рахунок відчуття власної гідності, впевненості в собі, діловитості і практичності, самостійності. Риси негативізму: егоїстичність, хитрість, холодність, черствість,

пихатість і самовдоволення повинні бути виключеними із спілкування.

Гіпотетичний компонент "дистантність" на думку експертів повинний чинити третій вплив на ІСПСО після компонентів "лідирівання" і "співробітництво". Найбільш вагомими його характеристиками відзначені "може бути ширим", суворий, але справедливий", "стійкий і крутий, де потрібно", "критичний до інших", "відкритий" і прямолінійний", "здатний бути суворим".

В гіпотетичній моделі ІСПСО компонент "відчуження" займає підлегле останнє місце і в основному визначається висловами: "здатний проявляти недовіру", "зпертий", "не терпить, щоб ним командували", "скептичний".

Гіпотетичному компоненту "підлеглість" всі експерти відвели шосте місце в ієрархії ІСПСО. Воно визначається лише деякими характеристиками: "здатний бути критичним до себе", "скромний", "легко піддається впливу". Вислови, що вказують на підвищену підлеглість, практично не впливають на його рівень.

У визначенні величини гіпотетичного компоненту "залежність" найбільшу за всіх частку вносять характеристики: "широ приймає поради", "довірливий і прагне порадувати інших", "вдячний", "звічливий". На думку опитуваних, риси залежності виражаються тільки в умінні створювати позитивний тон і звичливу атмосферу взаємодії. Відведене йому сьоме місце говорить про малий його вплив на всю сукупність відносин.

За рахунок великої ваги характеристик "здатний до співпраці, взаємодопомоги", "доброзичливий", "лагідний", "цінить думку оточувачих", "добросердечний", "завжди люб'язний".

гіпотетичний компонент "співробітництво" займає друге місце в ієрархії ІСПСО.

Гіпотетичному компоненту "співчуття", відведене четверте місце в структурі ІСПСО і його величина визначається характеристиками: "добрий", "вселяючий впевненість", "небайдужий до закликів про допомогу", "безкорисний", "делікатний", "щедрий", "великодушний і терпимий до недоліків".

Для того, щоб виявити, наскільки реально ІСПС випускників відповідає побудованій нами гіпотетичній моделі ІСПСО, було проведено дослідження динаміки формування компонентів професійного спілкування і їх характеристик на протязі п'яти років навчання у військовому училищі. Обстеженням було охоплено в загальній кількості 635 курсантів.

Компонент "лідерування" на протязі навчання в училищі виявляє тенденцію до росту від 5,26 бала до 6,77. Найбільший приріст середнього значення компонента спостерігається при переході з II на III курс - 0,57 бала. З ростом курсу навчання збільшується вага висловів, що характеризують організаторські можливості і уміння розпоряджатися людьми. Так, на п'ятому курсі 63% курсантів відмічають в себе уміння "розпоряджатися і наказувати", 86% -уміють "наполягати на своєму", 39% - уміють "розпоряджатися іншими". В групах з низьким рівнем розвитку компонента "лідерування" на V курсі залишається 28,6% курсантів, тоді як на першому курсі їх було 59%. Значно зросла кількість курсантів, які мають середній рівень розвитку компонента - 46,7% проти 25,6%.

Середня оцінка компонента "домінування" міняється з 5,49 бала до 6,0 бала на п'ятому курсі і характеризується критичністю до думок інших, деякою егоїстичністю, виявленням рис самовдосконалення і самозакоханості. Вершина розвитку спостерігається на

4 курсі /6,15 бала/, а саме після першої військової практики. Практика в військах вносить корективи в змістовну сторону компонента. Зберігається достатньо велика вага характеристик: "володіє почуттям особистої гідності", "незалежність", "здатність самому піклуватися про себе", але на половину падає впевненість у собі 34% проти 72%. Курсанти відчувають недостатню професійну підготовку, але в спілкуванні це не визнають. Самовпевненість і наполегливість зростає до 55%. Діловитість та практичність падає, що відмічається у 47% досліджуваних. Курсант замикається в собі. У нього немає потягу до суперництва /9% проти 49% на III курсі/. Зростає вага висловів, "думає тільки про себе", "хитрий", "егоїстичний", "до оточуючих відноситься з відчуттям переваги".

Рівень компонента стабілізується на перших трьох курсах, а на 4 і 5 курсі йде переструктурування змістовного плану.

Середній бал оцінки рівня компонента "дистантність", що був постійним на I і II курсі починає зростати на III, досягає вершини на четвертому і потім падає до рівня 5,97 /нижче чим на I курсі 6,18/.

Зростання дистантності на 3 і 4 курсах обумовлено збільшенням ваги характеристик: "суворий але справедливий", "критичний до інших", "насмішливий", "нетерпимий до помилок інших". На 4 курсі досягається вершина ригідності установок в спілкуванні, ворожості по відношенню до критики, прихильності без врахування особливостей комунікативної ситуації, що склалася. Тестування курсантів п'ятого курсу показало, що на тому ж високому рівні залишилась вага висловів: "може бути відвертим", "критичний до інших", що визначають відвертість спілкування і теплоту. Знизилась вага характеристик, визначальних ригідність і наполегливість в спілкуванні: "здатний бути суворим" /4 курс 57% - 5 курс 43%/, "стійкий і крутий, де потрібно" /64% і 30% відповідно/.

"неблаганий, але безпристрасний" /23% і 14%/, "насмішливий" /23% і 14%/.

Компонент "відчуженість" виявляє підлегле положення серед інших компонентів ІСПС на 1,2,3 і 5 курсах, а на четвертому - займає п'яте місце по абсолютній величині після "дистантності", "лідирства", "домінування", "співробітництва" і в значній мірі визначає стиль спілкування курсантів у цей період.

До четвертого курсу рівень розвитку компонента постійно зростає. Посилюються тенденції замкнутості, ригідності установок, критичного настрою до будь-яких думок. Бага висловів "не терпить, щоб ним командували", "скептичний", "на нього важко справити враження", "озлоблений", "злопам'ятний" постійно росте в структурі компонента, і, в основному, формує його зміст. Близько третини курсантів визначають свій емоційний стан словами "часто засмучений", "часто розчарований".

На 5 курсі відчуженість в професійному спілкуванні зменшується за рахунок зниження ваги майже всіх характеристик цього компонента. Помітно змінилась "упертість" /93%/, "ревність" /15%/, "образливість" /20%/. Однак практично незмінний емоційний фон спілкування: "часто засмучений" /25%/, "часто розчарований" /29%/, "на нього важко справити враження" /44%/.

Джерелами цих неприємних переживань є особливості організації навчання, життя і служби у військовому училищі.

Крива, що характеризує розвиток компонента "підлеглість", має вигляд ламаної лінії з яскраво вираженою вершиною на 3 курсі, що обумовлено ускладненням військово-професійної підготовки і зміною побутових умов в сторону зростання комфортності. "Підлеглість" виявляє тісний зв'язок з рівнем розвитку колектива, характером вирішуваних задач. Спільне виконання учбових і

службових завдань, однотипність навчальних програм, подібність побутових умов позитивно впливають на формування таких якостей особистості як покладливість, скромність, які виступають умовами безконфліктного професійного спілкування. До третього курсу у взаємовідносинах курсанти стають більш доброзичливими, взаємно ввічливими, коректними.

Індивідуалізація навчання по спеціалізаціях, різноплановість учбових програм, диференціація навчальних дисциплін, зміна побутових умов на 4,5 курсах приводять до зміни відносин всередині організаційної структури груп. Чітко виділяються мікрогрупи та їх лідери, інтереси яких не завжди і не у всьому співпадають. Спілкування між ними носить не завжди доброзичливий характер.

Графік компонента "залежність" має вершину на 3 курсі. В одночас професійне спілкування 50% курсантів характеризується підвищеною чутливістю до дії середовища, конформністю. Досліджувані відмічають в себе підвищену повагу до авторитетів, нахил до наслідування, проявляється потреба в теплих відносинах з оточуваними. Про це свідчить ріст ваги висловів, "залежний", "несамостійний", "дає можливість іншим приймати рішення", "надзвичайно панує авторитети".

По результатах експериментів робимо висновок, що курсанти III-го курсу, саме під кінець періоду соціальної адаптації і завершення розподілу соціальних ролей, найчутливіші до дії середовища і орієнтуються на вагомі погляди інших. Окрім цього, змістовна сторона компонента не є постійна, а змінюється у відповідності з ростом професійної компетентності і соціальними процесами в колективі. Біля двох третин випускників належать до груп з низьким і дуже низьким рівнем залежності, що

забезпечує їм високий рівень домінантності в професійному спілкуванні.

Компонент "співробітництво" на I, 2, 4 і 5 курсах оцінюється приблизно однаковим середнім балом, від 6,09 до 6,27. Пік прояву компонента спостерігається на III курсі і досягає 7,33 бала.

Деяка стабілізація рівня розвитку компонента обумовлена в основному рівними ваговими показниками характеристик: "здатність до співробітництва" /45% + 51%/, "товариський і лагідний" /63% + 66%/, "добросовісний" /69% + 76%/, "уважний і лагідний" /45% + 51%/, "завжди люб'язний в поведженні" /33% + 36%/, "доброзичливий" /87% + 94%/.

На III курсі зростає вага таких характеристик: "уважний і лагідний" /63%/, "завжди люб'язний в поведженні" /44%/, "цінує думку інших" /89%/, "доброзичливий" /81%/, "прагне вжитися з оточуваними" /86%/.

Компонент "співробітництво" в ІСПС майбутніх офіцерів після компонента "лідерування" визначає характер спілкування на I та 5 курсах, на 2 і 3 - він домінуючий, а на 4 курсі займає четверту позицію після компонентів "лідерування", "дистантність", "домінування".

Компонент "співчуття" по абсолютній величині на I курсі займає 4 місце, на 2 і 5 курсі - п'яте, на 3 курсі - третє, на 4 курсі - шосте місце в ієрархії компонентів ІСПС курсантів. На першому курсі понад половини опитуваних виділяють в професійному спілкуванні безкорисність, щедрість, прагнення в допомозі кожному. На другому курсі величина компонента "співчуття" деяко вища в порівнянні з першим курсом за рахунок характеристик

"підкується про інших, нехтуючи власними інтересами", "прагне втішити кожного".

На 4 курсі вага висловів "безкорисливий", "великодушний і терпимий до недоліків". "бажає допомогти кожному", "підкується про інших, нехтуючи власними інтересами", "прагне заспокоїти кожного" падає в порівнянні із 3 курсом наполовину.

Лише 10% випускників знаходять високий рівень розвитку компонента "співчуття" і будують власне спілкування на альтруїстичній основі. Дуже низькі і низькі показники співчуття властиві 60% випускників, що негативно впливає на суб"єкт-суб"єктні відносини в діяльності.

В третій главі "Оптимізація підготовки майбутніх офіцерів до професійного спілкування" розглядається система підготовки курсантів до професійного спілкування, існуюча в вузах ППО, і зписуються результати формулюючого експерименту.

Аналізуючи тематичні плани всіх дисциплін, що викладаються, не вдалось виявити питань, які зв'язані з проблемою ПСОв прямого розумі ні. Такий стан справ вже із самого початку закладає певні недоліки в систему навчальної, методичної, виховної роботи і службової діяльності, обумовлені поверховими знаннями про спілкування взагалі і про професійне спілкування зокрема. Хоча, на нашу думку, можливості по підвищенню компетентності майбутніх офіцерів в ПС притаманні більшості навчальних дисциплін.

В дослідженні проаналізовані напрямки і шляхи придбання курсантами навиків і вмінь ПС на заняттях по загальновійськовим дисциплінам: уставам, стрійовій підготовці, в ході тактичних, військово-технічних і військово-спеціальних дисциплін. Розглянуті можливості курсу "Військова психологія і педагогіка" і методичної практики для формування відповідних психологічних якостей.

Для того, щоб зрозуміти умови формування, розвитку або руйнування певних рис особистості, як детермінат ПС майбутніх офіцерів, розглянуті особливості організації життя, побуту, навчання, служби курсантів військового училища. Робиться висновок про те, що, проживаючи в умовах суттєвого обмеження прав та свобод, неможливості повного або часткового задоволення життєнеобхідних потреб, курсант постійно знаходиться в стані конфліктної напруженості, що часто сприяє сповзанню в сторону інтровертованості або проявам агресивності в ПС.

Аналіз ІСПС молодих офіцерів в період їх адаптації до військової служби дозволяє зробити висновок, що за перші 2-3 роки служби деформується сфера ПС в бік проявлення негативізму. Виявлено недостатню готовність випускників до спілкування в професійному середовищі, правильному подоланню труднощів, виникаючих в спілкуванні, що сприяє розвитку авторитаризму та відчуження. Офіцери втрачають здібність бути близькими до підлеглих, проявляти турботу про них, виникати в їх потреби, звичливо відноситись до партнерів по спілкуванню. Втрачаються лідерські якості, спілкування ведеться з позиції сили.

Очевидно причиною таких деформацій можна назвати підготовку майбутніх офіцерів до ПС на операціональному, а не мотиваційно-розумовому рівні так, як система навчання в училищах не передбачає набуття достатніх знань про спілкування. Відбувається формування не якостей та вмінь ПС, а операцій, навиків та даних навиків.

Важливим для курсанта є проява самоконтролю та аналізу системи свого спілкування, стимулювання емпатії, соціальної перцепції, ідентифікації, рефлексії та розуміння учасником навчання суб'єктивних цінностей співрозмовника, як суб'єкта спілкування.

Для реалізації цих цілей була розроблена та здійснена програма соціально-психологічного впливу на курсанта, яка охоплює тренінг ПС та організацію самовиховання основних педагогічних якостей та вмінь.

Внаслідок здійсненого психолого-педагогічного впливу на курсантів експериментальних груп їх ПС проходить під дією трьох чітко виражених інтерактивних компонентів "лідирства", "співчуття" та "співробітництво".

Успішно вирішився конфлікт між прагненням до визнання групової та ворожості /зменшення компонента "відчуження"/ проблема незалежності-підлеглості, як результат складної службової діяльності, /примушуючи підкоритись всупереч внутрішньому протесту/ стерлась за рахунок переваги в компоненті "залежність" характеристик "поважний", "шляхетний", "охоплює поради" та зменшення його рівня. Хворобливе самолюбство та авторитаризм поступились місцем сформованим вмінням та якостям лідера: не змінилась боротьба мотивів самовизначення і афіліації в ПС.

Набуті результати по методиці КОС-І свідчать про зростаючі здібності та вміння курсантів експериментальних груп чітко та швидко встановлювати ділові і товариські контакти з людьми, прагнення до розширення сфери контактів, до участі в суспільних та групових заходах, вміння впливати на людей, прагнення проявити ініціативи в спілкуванні.

Аналіз середньоарифметичних даних, отриманих по методиці Томаса, підтверджує висновки про формування незалежності, уміння відстоювати свої погляди при ввічливому відношенні до особистості та діяльності партнера, бажання встановлювати в ході ПС атмосферу співробітництва і вирішення конфліктів без негативних стресованих наслідків.

Зроблена спроба зруйнування формуючої системою навчально-службової діяльності курсанта стереотипа авторитарно-монологічного стилю спілкування.

На закінчення дисертації узагальнюються висновки, практичні рекомендації, намічаються перспективи подальшого вивчення проблеми.

В цілому, результати теоретичного та емпіричного дослідження дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Основними компонентами ІСПСО являються:

- а/ "лідерування" включає вміння розпорядницької та організаторської діяльності, яка проявляється у вигляді лідерських тенденцій та здібностей впливу на людей;
- б/ "домінування" характеризується критичністю до думок інших, деякою обособленістю, підвищеним рівнем претензій;
- в/ "дистантність" характеризується ригідністю настановок, ворожливістю на критику, підвищеною образливістю; хворобливо вираженим почуттям справедливості;
- г/ "відчуження" включає обособленість, замкнутість, підозрілість, конфліктність, критичний настрій до будь-яких думок;
- д/ "підлеглість", яка включає соціальну пасивність, уникнення широких контактів і соціальних ролей, інтровертированість;
- е/ "залежність", що включає підвищену чутливість до середовищних впливів та залежність особистої думки від думок інших;
- ж/ "співробітництво" виявляється в потребі встановлювати з усіма дружні співвідношення, прагнення до причетності до групових справ, чутливості до емоційного настрою партнера;
- з/ "співчуття" характеризується доброзичливістю, прагнення до діяльності корисної для усіх людей, прояви милосердя.

По розвитку кожний компонент може знаходитись на одному із п'яти рівнів і описуватись особистісними характеристиками.

2. Направленість ПСО залежить від ієрархії інтерактивних компонентів та їх характеристик, описуючих структуру спілкування офіцера в професійному середовищі, які формуються в процесі підготовки курсантів до майбутньої діяльності переважно на операційному і в меншій мірі на мотиваційно-розумовому рівні. Це призводить до деформації сфери ПС і діяльності в бік прояву агресивності, відчуженості і репресивності в період адаптації молодих офіцерів до умов військ.

3. Запропоновані в роботі методики і рекомендації по вдосконаленню інтерактивних якостей і підвищення рівня соціально-психологічної компетентності в спілкуванні методом самовиховання і активного групового навчання, дають можливість розширити спектр умінь, якостей для ПСО.

Дане дослідження не освітлює багатьох аспектів проблем ПСО так як багато питань залишились поза рамками дослідження або були тільки помічені.

Перспективу майбутніх досліджень автор бачить у вивченні внутрішніх зв'язків і взаємозв'язку між компонентами, у виявленні механізмів формування і їх впливу на ефективність професійної діяльності офіцера.

Основний зміст дисертації відображений в наступних публікаціях:

1. Староконь Е.Г. Методика формирования положительного отношения курсантов военного училища к самовоспитанию: Тез. докл. УІ научно-методической конференции ИВУРС ПВО. Житомир, 1991. - 4.І. - с.21.
2. Староконь Е.Г., Ложкин Г.В. Самовоспитание педагогического общения в профессиональной подготовке:

Тез. докл. научно-практической конференции, посвященной 70-летию Белорусского политехнического института. - Минск, 1991, - с.74-75.

3. Староконь Е.Г. Подготовка учителя к профессиональному общению:
Тез. докл. межвуз. научно-практической конференции. - Киев, 1992. Ч. - с.37-38.
4. Староконь Е.Г. Профессиональное общение командиров курсантских подразделений:
Методические рекомендации - Житомир, 1992, с. I-48.
5. Староконь Е.Г. Опыт использования методики Т.Лири для диагностики репрессивного общения офицера:
Тез. докл. УП научно-методической конференции ЖВУРЭ ПВО. Житомир, 1993. - с.12.

463410

ds 28.112
AV 28.112